

102.
67

JAKIE SĄ SIŁY ZMYSŁOWE

I

ZDOLNOŚCI UMYSŁOWE

TUDZIEŻ

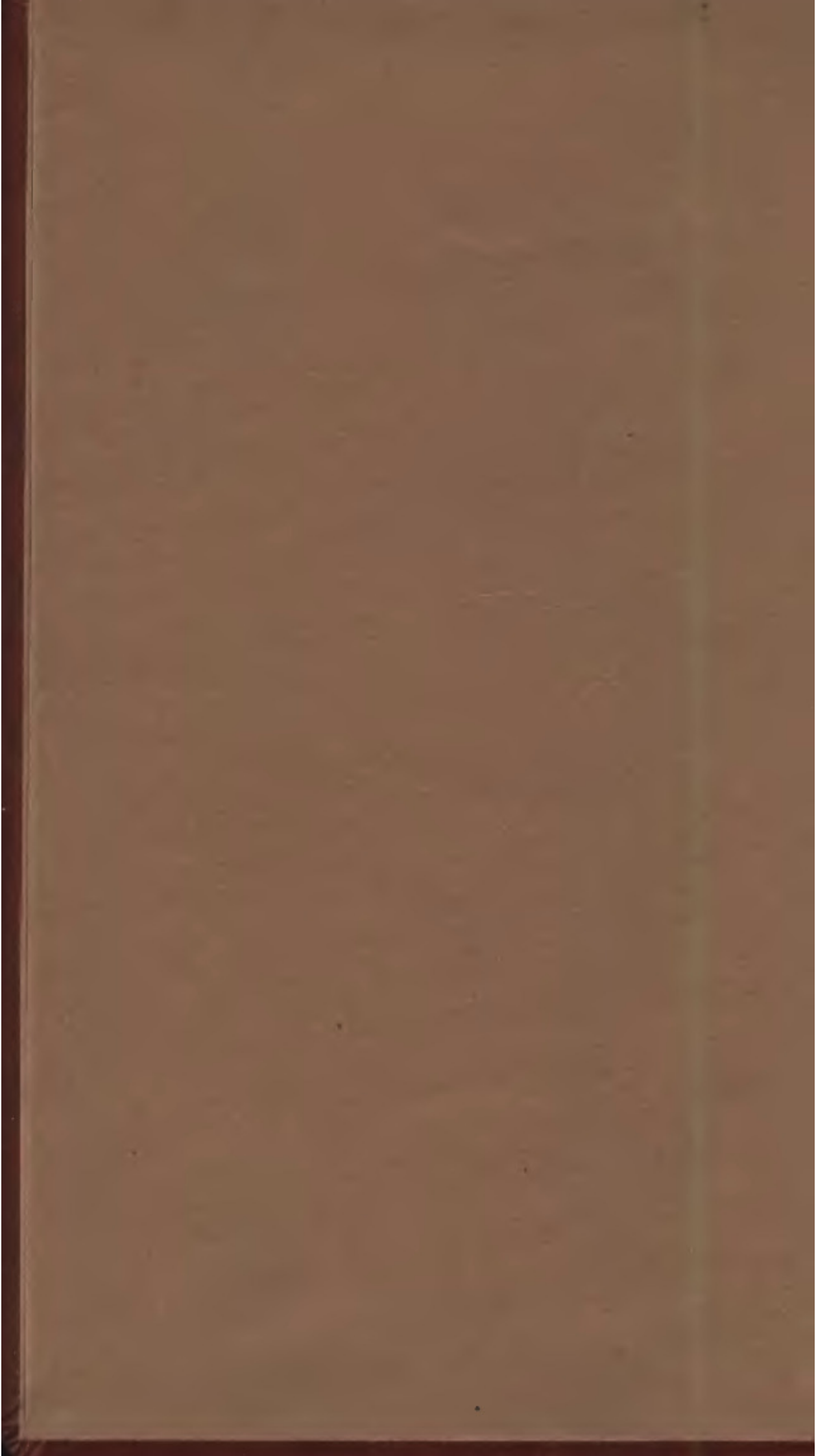
SKŁONNOŚCI SERCA NIEMCÓW I POLAKÓW

SAME JĘZYKI TYCH NARODÓW ŚWIADCZĄ.

POZNAŃ.

NAKŁADEM N. KAMIŃSKIEGO I SPÓŁK

1851.

Dar Gimnazjum III
Tow. Przyj. Nauk w Przemyśle

Przemyśle
Józef Skarbek Borowski

JAKIE SĄ SIŁY ZMYSŁOWE

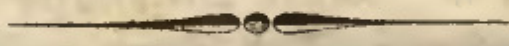
I

ZDOLNOŚCI UMYSŁOWE

TUDZIEŻ

SKŁONNOŚCI SERCA NIEMCÓW I POLAKÓW

SAME JĘZYKI TYCH NARODÓW ŚWIADCZĄ.

Biblioteka Tow. Przyj. Nauk w Przemyśle

1851.

TABLE OF CONTENTS

CONTENTS

THE HISTORY OF THE

REPUBLIC OF POLAND

JAKIE SĄ SIŁY ZMYŚLOWE I ZDOLNOŚCI UMYSŁOWE,

tudzież

SKŁONNOŚCI SERCA NIEMCÓW I POLAKÓW

same języki tych narodów ściadezą.

Zdolności zmysłowe, serca i umysłu, malują się wiernie we wszelkich czynnościach ludzkich. W myśleniu, słowach i uczynkach maluje się zarówno duch człowieczy. Zastanowimy się przeto nad językiem Niemieckim i Polskim, rozbierzemy, choć dorywczym sposobem, ich budowę i porównamy je z sobą. Będziemy w nich czytali, będziemy w nich szukali pomienionych zdolności narodu niemieckiego i polskiego. A naprzód weźmiemy pod uwagę:

Abecadło, pismo, druk liczenie i wyrazy.

Abecadło polskie składa się z 45, a niemieckie z 26 głosek. Polak więc ma w tém samym miejscu 45 uczuć, czyli 45 potrzeb, a tém samym zdolności do ich wypienia, w którym Niemiec ma ich tylko 26. Słowem Niemiec ma tylko 26 a Polak 45 głosek do utworzenia swój mowy. Co za różnica w duchu wynalazczym

za różnica w przemyślności? co za różnica w okwitości pomysłów? co za różnica w użyciu sił zmysłowych na wydanie głosu u Polaków i Niemców? A skoro abecadło jest zbiorem, jest zapasem budulecu, z którego gmach cudownej mowy ludzkiej powstaje; wnieśmy więc ztąd zaraz, jak wielka musi być różnica w budowie języka naszego, a Niemców, że nasz musi nie tylko *potrzeby, ale wygody* i ozdoby, a nawet zbytki nasze opatrywać dostannie. Ale o tém później, tu tylko zwracamy uwagę, na głoski *ściśnione: á, é, ó, nosowe: a, e, grube: y, l, — miękkie*, których jest aż 8 *b', é, m', n', p', s, w', z*, Niemcy żadnej z tych 15stu nie mają głosek: o jakże niezliczone mnóstwo wdzięków w mowie swój stracili, a które my posiadamy! Bo uważcie śpiewacy, jak się tu nieznacznie ugina głos w tym szeregu samogłosek: *a, á, o, a*, lub w drugim: *e, é, i, y*, lub w trzecim: *o, ó, u*. Tak delikatnemu cieniowaniu głos i w mowie naszej poddawać się może, z kąd wdzięk (harmonija) pochodzi, którego nie znają Niemcy, bo takich i tyła głosek nie mają.

A co głosy miękkie mówią? one miękczą *gniew*, zmniejszają *boleści*, ocierają *łzy*, smucą *się i tęsknią*, *pieszczą miłość*, lub *dzieci*,... albo wraz z innymi głoskami naśladowują naturę i sztukę, jak np. tu *się listek* z trawką *pieści*, *wietrzyk szumi*, *liść szeleści*. Albo: dzwoń! dyń dyń, dyń, dyń-dędele! dędele! dędele-bą! bą! bą! — tworzą *świst*, kwik, *pisik*, skwar, skwarki skwarzenie, a nawet słyszysz, jak się *skwarzy*, choć w skwarzeniu nie jesteś obecny, słyszysz także *świstanie*, *szwarczenie*, *świergotanie*, jak kura gdaka, lub kwocze, *ot mia-u-czy* i t. d.

A jak Niemcy bez nosowych głosów wydadzą jęk i stękanie? jąkanie się i bąkanie? jak usłyszą szcęk, brzęk, prąd, tętęt koni?...
 Nakoniec niech także powitany i prześlągany będzie nasz prawdziwy *wał* i *ryk*, które znieważają ci, co się na nich nie znają. Niewieściuchy! karły, potomki ojców olbrzymów! wyrodki przodków swych! takeście to już na ciele i umyśle upadli, że wam już trudno wydać dwóch tych głosów *ł*, *y*? pierwsze jest wam za rubaszne, a drugie tak obrzydłe, że się go nawet, tak jak się zowie, wymówić wstydziecie i dla tegoście z dawien dawna samogłoskę tę na przekorę rozumowi *ipsilonem*, a teraz modnem *igrekiem*, czyli *wielogłoską* zrobili. A cóż byto było, gdyby się terażniejszym pokoleniom, owo wielkie zadanie, tworzenia języka naszego w udziale dostało? jakbyśmy się z niego wywiązali, gdy nawet spadku, któryśmy po naszych słowotwórcach otrzymali, cenić nie umiemy? Nie mamy już, ani nawet mieć nie możemy tego olbrzymiego przodków ducha, tak pochopnego do trafnych pomysłów, bośmy go drobiazgiem uczoności przygnietli? ani możemy mieć tak dzielnych sił ciała, jak nasi praojce, co przed wieloma wiekami legli w grobie, ale miejmyż choć tyle zastanowienia, abyśmy się poznali na ich jedynéj puściznie, na tym prawdziwym, a nieocenionym skarbie, jakim jest nasz język. Tę uwagę w mych rodakach obudzić, jest celem niniejszego pisma; lecz nieudolny, rzucę tylko słabe me oko na szczegóły sterczące, jak najgoręcej pragnąc, by ten wątek pochwycili zdolniejsi, a nawet, by mnie, w czém błędzę, sprostowali, rozprzestrzenili, uzupełnili. Ale wróćmy do przedm

Bez pomienionych samogłosek niemielibyśmy téj rozmaitości głosu, jaka istnieje między *e*, *i*, *y*, ani tego cieniowania w mowie bez dwojakości spółgłosek *l* i *ł*. Ciąglebyśmy się tylko *kwilili*, *cklili*, *silili*, a nigdybyśmy nie *żyli*, nie *marzyli*, nie *byli*: albo znowu niewiasty wasze nigdyby nie *chwałily* Boga, nie *modliły* się i nie *prosiły* Go o to, czego z duszy pragniemy; aleby zawsze *cieszyły* się *tańczyły* i o rozkoszach *marzyły*. Bez *y* nie moglibyśmy wydać *krzyku*, *ryku*, ani *wycia*,... bez *ł* nie umielibyśmy odmalować *gwaltu!* musielibyśmy jeno krzyczeć, tak jak Niemcy *gwalt!* którzy wśród nas przybywszy, tak jak *pluga*, pożyczili sobie od nas tego wyrazu, którego wymówić nie umieją. Cóż dopiero, gdy do tych, dodamy jeszcze głosy: *ż* i *rż*, *sz*, *cz* i *szcz*. Żyjcie! zżymajcie się i drżycie! bo strach was uderzy, za nieprawości wasze! — czas z was szyderczo najgrawać się, a sumienie dokuczliwie gryźć was będzie, niech was szczodroblivość nasza rumieni! — pies szczeka, wiatr niesie. Za te wszystkie piękności cóż zrobili Niemcy? — oto, w naszym *r* tak się rozkochali, że go w *r r r...* prawdziwe *warczenie* zamienili, niém do zbytku przesadzają, niemal go w każdym wyrazie, w każdej zgłosce kładą, nie umieścili go wprawdzie w swój *Liebe*, ale przecie nie zapomnieli o niém w *lieber*. W ilość głosów ich język jest bardzo ubogi; w ich cieniowaniu, w porównaniu z naszym, niesłychanie skąpy. Tylko *e* *ö*, *i* *ie* *ü* i niewiem co więcej, u nich połtony całej śpiewności, ich mowy stanowią. Słowem, nie pomnąc na użyteczność języka niemieckiego, jako mowy, tylko zważając na sam

dźwięk, na jednostajne *errorowanie* jego; słusznie go *szwargotaniem* zowiemy.

Dotknęliśmy tylko dotąd samego kształtu, li tylko samej budowy słów naszych, a zważając na brak głosek, zbyt grubych i twardych, zbyt pieśczośliwych i miękkich, tudzież jękającej i stękającej w abecadle Niemców; widzimy już wielką niższość ich mowy do naszej. Cóż dopiero będzie, gdy wejdziemy w ich ducha? Za przykład niech posłużą następujące słowa: *u-bogi*, ma wszystko u Boga, — *boga-ty* masz po sobie, — *niebo-szka*, jest już w niebie; *py-cha* od puchu policzkowego, bo jest tak nadęta i pusta, jak gęba wtedy, gdy pucha; *pęk*, czyli wiązka, nazwana od postaci wzdętej gęby i zamkniętej, a mimowolnie potem *pęk* wymawiającej; *puch* pierzany; *puchlina* i *pęcherz* podobnie nazwisko swe dostały od puchu gębowego, bo ich objętość tak jest pozorna, jak nadętej gęby. *Duma* nie pochodzi od niemieckiej *glupoty*, jak to pospolicie z ujmą prawdzie i mowie naszej twierdzą, ale podobnie od wzdęcia gęby wtenczas, gdy *dmiemy*, czyli dmuchamy, bo gęba nadęta tak jest czeza, jak *duma* *); *że-brak*, bo mu rzeczywiście wszystkiego braknie; *ślachcie* jest wyrazem jednoznacznym, co *rolnik* i *ziemianin*, nie pochodzi podobnie od niemieckiego *szlachtowania*, ale z *lachy*, czyli *skiby*, jak drugi z *rol*i, a ostatni z *ziemi*, którą pierwotni obrońcy Ojczyzny pod Piastami jeszcze uprawiali; *sumieniem* zowie się

*) *Ostrzeżenie*. — Ażeby czasem kto, przez dworność nie zrobił z gęby, ust; oświadczam, *gębą* zowie się jama, w której język, a *usta* są otworem gęby, wargami zamykanym. (Paarz Anatom).

ten świadek, który jest zawsze *zenną* i dla tego dawniej pisano *sumnienie*, nasza *cnota* nie jest łupieżczego ludu *virtus*, bo ma swe źródło w moralném *cny*, a *virtus* ludu, u którego istniała niewola prawna, znaczy nasze *męztwo*, tak zwane od *męža*, jak *virtus* od *vir'a*... Zkąd zaś *Tugend* ród swój wiedzie; sami sobie wyprowadźcie.

Coż ta liczba 45 głosów, nieporównanie zatém większa w mowie naszej, jak w niemieckiej, wyraźnie wskazuje? Nie wskazujesz najoczywiściej rozleglejszego pola widzenia u Polaków, jak u Niemców? Nie wskazujeż zatém wyższości potęgi umysłowej pierwszych nad drugimi? Nie wskazujeż następnie i sił zmysłowych większych? Nie wskazujeż wykwitniejszego smaku, a zatém i tkliwszego uczucia? Nie wskazujeż liczniejszych wymagań serca i umysłu i większej do ich zaspokojenia zdolności w Polakach, jak w Niemcach? Nie wskazujeż nierównie większego wynalazku ducha u pierwszych jak u drugich?

W samej rzeczy, mnóstwo środków używanych dowodzi mnogości potrzeb, tak w rzeczach zmysłowych, umysłowych, jak i w serdecznych: wskazuje zarazem potęgę możności wykonywania téj ilości środków. Gdy Polacy używają daleko więcej w swój mowie głosów, jak Niemcy; pierwsi téż daleko obfitsi być muszą w uczuciu i myśli, jak drudzy: więcej swoich zdolności serca i umysłu i większej siły zmysłowej na ich objaw używać muszą. Potrzeby te nietylko u nas ograniczają się na oddaniu zrozumiałem uczuć i myśli, ale obejmują w sobie kształt tego oddania, nietylko pod względem jasności i dobitności, ale pod względem wdzięczności, czyli miło-

brzmienia i naśladowania natury lub sztuki. Niemcy pod wszelkimi temi względami, tak co się tycze potrzeby czyli zrozumiałości, jak co do jasności i dobitności, są od nas daleko niżsi, a co do wdzięku brzmienia są w zupełnie ciasnych i niedostatecznych granicach zamknięci. Słowem Polacy zdają się używać w całej pełni życia ducha, serca i ciała, życie zaś Niemców jest tylko cząstkowe i dla tego to w pojmowaniu języka naszego, a mianowicie w jego wymowie, niepokonanych doświadczają trudności, Polak zaś wszelkich języków uczy się z wielką łatwością.

Niemcy także tylko do 20 umieją liczyć porządnie odtąd już w liczeniu przewracają przyrodzony porządek. Na 21, 22, 23, ... mówią 1, 2, 3, ... i dwadzieścia. Jakie z tego przekręcania błędy w dyktowaniu liczb wynikać muszą, łatwo ztąd pojąć, że w kantorach handlowych wiedeńskich zgodzono się na to, iż liczby mają być dyktowane porządkiem naturalnym. Np. 1 2 3 4 5 6 ma być tak wymawiane, jak jest napisane, nie zaś przeskakując: sto trzy i dwadzieścia tysięcy, cztery sta sześć i pięć dziesiąt. U nas i w tój mierze doskonały panuje porządek, bo słowa jak najwierniej przyrodzenie liczenia malują.

Pismo i druk Niemców nie odpowiada zupełnie swému przeznaczeniu i wymaganiu oka, bo oboje, osobliwie pierwsze, z samych krósek prostych złożone, zbyt męczy zwłaszcza stare oko, jest nieczytelne i nie wielkim odznaczna się wdziękiem. Cóż gdy zważymy na przymus, jaki zwykle u Niemców panuje, dawania rozlicznych wykrętasów i rozmaitych zykzaków? My z religią przyjęliśmy

pismo łacińskie wraz z całą prawie postępową Europą: czyśmy w tém mieli smak i słusność? niech sama rzecz odpowiada za siebie.

Spadkowanie, osobowanie, liezbowanie, rodzajowanie, rodzinowanie i stopniowanie.

We wszystkich tych odmianach okazuje się nieporównana nasza wyższość nad Niemcami: jeszcze wyraźniej malują się tu nasze większe żądania i potrzeby, nasze niklejsze cieniowania i względy, nasze liczniejsze uczucia i myśli, nasza większa troskliwość i przemyślność w zadosyć czynieniu najmdlejszemu odcieniowi tych względów. I tak:

Spadków wyraźnie odznaczonych mamy aż siedm, Niemcy cztery tylko i to niewyraźnych, niedołącznych. Najwięcej dwie końcówki, pospolicie zaś jedna tylko, a często żadna nie jest użyta do ich wyrażenia, np. *Sohn, Vater, Mutter*. Okoliczności innych spadków naszych, oddają tylko łatanką np. *Sie arbeiten mit Aexten*, także *mit Menschen*. Co do pierwszego, przyrodzenie samo wskazuje, że *pracuję* nie z *siekierą*, lecz *siekierą*? lecz w drugim przypadku zgadnij Jezu! Kto Cię bije? — czy to praca jest z *ludźmi*? czy téż się wykonywa *ludźmi*? Wiem ja, że się w téj mierze można wysławić dokładnie, ale proszę, na co mam dokładać *Gesellschaft* lub *zusammen*? — czemu Polak jest zupełnie zrozumiały, gdy mówi o *pracy z ludźmi* lub *ludźmi*?

W takiej niepewności spadkowania dobrzeby byli uczynili Niemcy, gdyby swému rodzajnikowi, który służy do wskazywania rodzajów, niepewności lub pewności

rzeczy, przyzwoite spadkowanie nadali: lecz gdy spadkownik ten jest równie niedołączny, jak samo spadkowanie; cóż więc uczynili? oto postąpili tak, jak ów chromy, który się w braku nogi, ucieka do kuli.

Osobowanie u nas jest dokładnie odznaczone, każda osoba ma wyraźną osobną końcówkę i dla tego nie mamy potrzeby zaimkami ich wyrażać, chyba dla dobitności. Np. *czyś to zrobił? zrobiłem! — toś nie ty zrobił! jam to zrobił!* Niemcy nie mogli tak dokładnie osobowania określić, brakło im końcówek na odróżnienie osoby 3ój od 1ój mnogiej, któremi my, acz więcej nieporównanie mamy odmian, cudów dokazujemy: dla tego też muszą nieustannie mowę swą szpikować *ich*'ami, *du*'ami, *er*'ami, ... Te zaimki osobowe, podobnie jak rodzajnik pewny lub wątpliwy, nie są żadnemi wyrazami, bo same przez się nic nie wyrażają, lecz są to nieme skazówki, od których mowa niemiecka jest opuchła i nabrzęka. Proszę w naszym języku wskazać, choć jeden *niewyraz*, choć jedną *niemowę!* wszystko tam jest pełne znaczenia, wszystko jest wyrazem, wszystko jest mową.

Liczbowanie niemieckie jest dwojaki: pojedyncze i mnogie, lecz nie wiem, czy więcej jest rzeczowników na prawdę liczbujących się czy nieliczbujących. Niektóre liczbują się tylko tak jak *Mutter*. Dodać jeszcze trzeba, że Niemcy mają tylko 4 sposoby (deklinacye) spadkowania; a u nas ich jest 6, z 3ma liczbami. Wieśniacy najwierniejsi w przechowywaniu tego, co od ojców odziedziczyli, do dziś dnia jeszcze używają liczby podwójnej, mówiąc: *pojdzwa, pojdzta*, ale my ludzie postępowi jesteśmy zmienniejsi i bardzo często w tył postępujemy:

takeśmy liczby podwójnej w spadkowaniu zapomnieli, że był czas, iżeśmy jój wyrażen w starych książkach nie poj-
mowali. Lecz nie w tém dziwnego: duchowieństwo, które do nas światło wiary wniosło, jak naturalnie obce, nie mogło zatém wskroś poznać naszego języka, więc choć mówiło i pisało nim z czasem, nie znając jednak liczby podwójnej w swoim, ni w łacińskim języku; i w naszym także używać jój nie mogło, lubo się znajdowała w greckim. Napływ wreszcie cudzoziemców do naszój, jak i do innych stolic, zwyczaj ten jeszcze utwierdzał, a wiadomo, że miasta stołeczne są swych krajów strojkami. Tym to niewątpliwie sposobem, Polacy piśmienni z używania liczby podwójnej wyszli.

Przypuszczając za tém na każdy nasz spadek, równie jak na niemiecki, oddzielne zakończenie, pomijając nawet naszą liczbę podwójną, okazuje się, że my 14 względów imiennych, zaimkowych i imiesłowowych, samemi końcówkami wyrażać umiemy, a Niemcy tylko 8. Lecz zważywszy kalectwo spadkowania niemieckiego, a wzięwszy jeszcze pod uwagę i spadkowanie, chociaż ułomne, przysłóweków, jakaż okaże się różnica? Tak np. *światło, ciepło, zimno, gorąco, ciemno, jasno, chłodno, ...* są to przysłówki, czego dowodem ich stopniowanie, mające spadkowanie zupełne, lecz minąwszy to, wszystkie przysłówki przymiotne mają powszechnie jeden lub dwa spadki, np. do *biała, czarna, sucha, mokra, ... po cichu, ... bez mała, o male*. Ale co większa i liczbowanie w nich się zawadza, np. *z dawien dawna, z tąd, do kąd*. Wypada nawet w tym razie przedimki, jako osobne części mowy, od przysłówek oddzielnie pisać.

Rodzajowanie niemieckie przymiotników i t. d. jest zupełnie mdłe i we wszystkich spadkach ledwo znaczne; jeżeli bowiem są bez rodzajnika upewniającego albo z niepewnym użyte, przybierają końcówkę pierwszego: gdy zaś pewnik przy nich się znajduje, w rodzajowaniu przymiotnika nie ma żadnej różnicy. Liczba mnoga dla wszelkich rodzajów idzie zupełnie na jedno i to samo kopyto. Nie można więc pracowitym zarzucić Niemcom, że się nad rodzajowaniem spracowali, że się nad niem naprzemyśliwali, że w niem dużo troskliwości o ścisłość i że w niem wiele ducha wynalazczego okazali.

U nas przeciwnie, rodzajowanie części mowy spadkujących się, dowodzi naszego wynalazczego przemysłu, prostoty i łatwości wynalazku i szczególnej troskliwości naszej o ścisłość mowy. Jakoż czy z niepewnikami: *pewny, jakiś, ...* czy bez nich, przymiotnik, liczebnik, imiesłów i zaimek, z bardzo małym wyjątkiem, podług rodzaju musi przybierać końcówkę *y, á,* lub *e,* a ta wyraźna różnica jak najdobitniej się w dwóch rodzajach w obu liczbach stale utrzymuje.

Co się tycze rodzajowania słów; w tém sami Niemcy nie walczą o pierwszeństwo, lecz po prostu składają broń, kapitulują i przyznają się otwarcie, że go wcale nie znają i nie mają. Nie mamy więc potrzeby współubiegania się z nimi, powiemy więc tylko, że i my rodzajowania w czasie terażniejszym słów niedokonanych i w przyszłym dokonanych nie mamy, czego musi być przyrodzona przyczyna; trzeba jój tylko w duchu językowym szukać, ale w obu liczbach czasów przeszłych

wszystkich słów i w przyszłych niedokonanych, rodzaje są tak wyraźne, jak gdyby siekierą wyrąbane. *Rodzinowaniem* nazywam przechód imion chrześtnych, rodzinnych i narodowych, oznaczających godności, urzędy, rzemiosła i t. d. przez stopnie rodzinne jak np. Zawisza, Zawiszyna, Zawiszak, Zawiszanka, Zawiszątko, Tarnowszczyk, Tarnowszczanka, Tarnowszczątko, Niemiec, Niemka, Niemieństwo, Niemczyk, Niemeczka, Niemczątko, Jan, Janowa, Janowstwo, Janowczyk, Janowczanka, Janowczątko, Wojewoda, Wojewodzina, Wojewodztwo, Wojewodzie, Wojewodzianka, Wojewodzątko, Stolarz, Stolarza, Stolarstwo, Stolarczyk, Stolarczanka, Stolarczątko,.....

Czy tę osobliwość w całej pełni znajają Niemcy? i Francuzi jój nie znajają, dla tego téż i my bez zastanowienia, tém bogactwem mowy naszój niecnie gardzimy, poczytując go niby za prostactwo. Cóż przeto niebacznim robimy? oto, odrzynamy sobie nogę dla tego, że jój Francuzi nie mają: ponieważ oni są kulawi; więc i my kuleć musimy, bo przez to będziemy do nich podobni. Ale prawdę mówiąc, jak téż to pięknie jest czytać np. par *Mme Sand*. Ztego powodu nie mówimy téż Richtrowa, Chodkiewiczowa, ale Pani Richter, Pani Chodkiewicz! Tego tylko braknie, że Tarnowskiój nie nazywamy jeszcze Panią Tarnowskim, tak jak nie chcemy już znać Tarnowszczyka. Niebacznim! zapomnieliśmy już, że ów Kazimierz, co chciwość Krzyżacką ostatecznie pokromnił i Prusy krainą Polską uczynił; z ojca Jagiellończykiem zwał się i żeby się Zygmunt Kazimirezyk względami rodzinnymi nie uwiódł; skłopotana łaskawość Jana

Zygmuntowczyka nie byłaby nam może zgotowała matni, w którą dziś złowieni jesteśmy.

Stopniowanie jest polem, na którym się najlepiej okazuje i niemiecka skąpość i nasza obfitość wynalazku. Niemcy tylko mają 3 stopnie przymiotników i przysłówków, prócz tego wydają porównania za pomocą przysłówków i przyimków. I my to wszystko, za rzecz pospolitą mamy, ale czy Niemcy posiadają takie stopniowanie? *mały, malutki, maluteczki, maluteczeczki, maluczki, malenki, maluśki, maleneczki, malusieczki, maluteńki, malusienki, malutenie, ...* Albo dam już pokój, bo nie wiem, kiedybym skończył. Nasi językodawcy musieli mieć głowę tak wielką, jak świat, kiedy taką mnogość, taką rozmaitość wymyślili. Ale nie koniec na tém: mają też Niemcy stopniowanie rzeczowników, jak my mamy? mają wprowadzić swoje *lein'y* i *chen'y*, ale czy mają takie *powiększanie*, jak np. *Jan, Jańsko, Janisko, Janczysko, Jasisko, ...* i takie *zmniejszanie*: *Janek, Janeczek, Jasiiek, Jaś, Jasiulek, Jasiuleczek, Jasiieczek, Jasio, Jasiunek, Jasiunieczek.* Ale dajmy i temu pokój, bo to jest prawie nieskończone, powiedzmy raczej o dogodności tych słowisków w obrzydzeniu, odrazie i pogardzie, o usługach miłej usługach tych słodkich słówek w przyjazni i przychylności, w miłości i pieczętach. Te to właśnie uczucia były dla naszych przodków bodźcem, do utworzenia słowniczka wzdargy i miłości, który jeden półgłówek francuzki, za dowód zniewieściałości narodu polskiego poczytać raczył. Widać ztąd owszem, że nasz naród ma serce i to serce teraz właśnie na wielu miejscach Europy w całym zajaśniało blasku. Widać dalej ztąd, że

serce nasze jest zbyt dobre: łatwo właśnie dobroć przez cały czas chroniła nas od grabieży obcej, choć nam się ciągle do nićj nastęczała sposobność: ta dobroć sprawiła utratę zachwycającego Śląska, a co gorsza, dostanie się Prus w szkodliwe nam ręce i ta to dobroć zgubiła nas wreszcie.

Gatunki słów i rzeczowników.

Proszę biegłych w języku niemieckim, niech raczą przetłumaczyć następujące słowa: *kupić i kupować, rzucić i rzucać, dać i dawać, braknąć i brakować, wziąć, brać i bierać, trząść, trząsnąć, trząsać i trzęsywać* i t. d. do nieskończoności prawie. Dalej jeszcze: *czytanie i czytanie, datek, danie i dawanie, pis, (spis), pismo, pisanie i pisywanie* i t. d. Choćby kto był więcej niż Niemcem; nie potrafi tych odcieniów przełożyć: na dwa, trzy, lub cztery takie nasze odcienia słowne, Niemcy mają tylko jedno wyrażenie, a na oddanie naszych dwóch, trzech lub czterech rzeczowników, tylko jeden lub dwa posiadają najwięcej. Słowem nie znają słów *jedno i częstotliwych, dokonanych, pierwotnych*, nie znają téż i tego rodzaju rzeczowników. Lecz nie dość na tém, wkrótce dowiedzie się z pewnością, że każde słowo wydawać może sto trzydzieści dwa (132) słów, pojedynczych i z przyimków składanych. Rachunek ten na słowie *trząść* wykonany został. Ciekawy dopiero byłbym, jakby sobie z takim szeregiem słów nasz tłumacz niemiecki postąpił. Samo przez się rozumie się, iż z takiej gromady słów, pewna tylko liczba jest używana, a reszta leży od potrzeby w zapasie.

Tyle więc prawie odcieni sądów mają Polacy, których Niemcom braknie. Że zaś słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego; nie jest to ich ułomnością, ale ich przyrodzeniem; bo jakże czynność ściśle w tym czasie, w którym mówię dokonana być może? gdy mowa o *kupnie*; powiedzieć tylko można, że *kupię, kupiłem* lub *kupiłem był*, bo w tym czasie samym, w którym wymawiam *kupno*, ściśle biorąc, czynności téj wykonać nie mogę. Inaczéj rzecz ma się z *kupowaniem*: mogę powiedzieć, że *kupuję, kupowałem* lub *kupować będę*, choć nie kupię nigdy. I w tém szczególe objawia się dokładność i mądrość naszych prawodawców językowych.

Przechodzenie jednej części mowy w drugie i słoworodność.

Pospolitém, a niczém nieuzasadnioném mniemaniem jest, że język nasz jest uboższy od niemieckiego w słowa, tak w dziedzinie duchowój (*Kant* i t. p.), jak i w brzuchowój (o skrobaniu wszelkich gatunków pietruszek). Temu odpowiem naprzód: że nikt jeszcze w naszej mowie nie policzył wyrazów, *powtóre*, przyznam tymczasowo większe słownictwo Niemcom, ale z tym dodatkiem, że téż żaden naród tak nie myśli, jak Niemiecki: żaden nie wystawia sobie człowieka w dwóch osobnych postaciach, raz istniejącego duchem, a drugi raz ciałem: żaden więc na tych dwóch polach sprostać im nie może. Co większa, oni sami podobno sprostać sobie nie mogą, bo zapewne *Kant* nie od wszystkich, od których być winien, jest zrozumianym. Dodajmy do tego mrówczą pracowitość 35cio milionowego ludu: dodajmy skrzętną sta-

ranność w podziałach, podziałkach, podziałeczkach, podziałeczeczkach i podziałeczeczeczkach, dodajmy mówię ich drobiazgowość w cieniach, przycieniach, odcieniach: w ich cienkach, przycienkach, odcienkach: w cienieczkach, przycienieczkach, odcienieczkach: naostatek cieniowanie cieniu cienia i rozliczne, a utrudzające, zamiast ułatwiać drobiazgowości; a będziemy mieli wierny obraz manowców, w których umysł ludzki ginie. Niech na sprzeczne udowodnienie tego, co mówię: kto arcybiegły spróbuje tę ostatnią myśl moją, przelożyć na niemiecki język; a pozna zaraz i ubóstwo nasze i bogactwo niemieckie.

Lecz nie oto tu idzie: okwitości języka nie dowodzi wielość wyrazów, zwłaszcza składanych, takich jak *Sperrrad*, lecz słoworodność, czyli wrodzona jego zdolność, skłonność, do wydawania słów: jego łatwość postaciowania, czyli przechodzenia jednej części mowy w drugą, trzecią, czwartą,.... i niemal we wszystkie. Weźmy z naszego niby ubogiego języka, za przykład jedno słowo *miłować*, z trzech bliskoznacznych: *lubić*, *kochać*, *miłować*, na które bogaty język niemiecki, ma aż jedenaście czasowników, bo je wyraża przez *lieben*, i nie więcej. Z tego przykładu okazuje się razem, jak naród niemiecki jest rozmiłowany w Bogu i bliźnich, że on tak tylko lubi Najwyższego Stwórcę i braci swoich, jak sэр, chleb i jajka. Polak przeciwnie, tak jest przejęty miłością Bożą i ludzkości, że na wyrażenie dla nich swoich uczuć, aż trzech słów używa: miłuje ich bowiem, kocha i lubi — a wino, kielbasę i bigos lubi tylko, lecz nie jest w nich rozmiłowany, ni zakochany. Lecz wróćmy do zamierzonego celu, czyli do przemian jednych części mowy w drugie.

Tego słowa *miłować*, uchwycimy rdzeń *mił* i z niego snujmy same wyrazy pojedyncze, a zobaczymy przerozmaite części mowy. Naprzód będą przymiotniki: *miły, miławy, miłuchny, miłutki, miłuteczki, miłuteńki, miłutenieczki, miłutenienieczki,...* dalej przysłówki: *miło, miłowano, miłuchno, miłutko, miłuczko, miłuteńko, miłuteczko, miłutenieczko, miłutenienieczko*, rzeczowniki: *miłość, miłośnik, miłośnica, miłostka, miłościwość, miłowość, miłutkość,...* z tych znowu rzeczowników przymiotniki: *miłosny, miłostkowy, miłościwy...* i przysłówki: *miłośnie, miłostkowo, miłościwie*, słowa; *mileć, miłować* i z nich znowu rzeczowniki: *milenie, miłowanie*, imiesłowy: *miłujący, miłowany* i t. d. i t. d. Niech ten szereg wyrazów, lubo tylko co rozpoczęty, biegły w języku niemieckim i naszym na niemiecki tłumaczy, a choć będzie używał całej baterji *chen'ow, lein'ow, bar'ow, lei'ow, würdig'ow,...* ledwo z miejsca ruszyć potrafi.

I zaimki się od tego społeczeństwa niewyłączają: jakoż *ja*, tworzy *jaźń*, zkąd pochodzi *przyjaźń* i wtenczas, gdy Niemiec chce uznać w sobie samoistność swoją, mówi: „*ich bin ich*“ my wyrażamy się, że *jesteśmy jaźnią*. *Sam* rodzi *samotność*, — *tny* — *tnie*, *samotnieć*, — *tniejący, samotniały*.

I przysłówki są słoworodami, np. *jak? tak!* — *jaki? taki!* — *jako? tako!* — *jakość? takość!*

I liczniki: *ile? tyle!* — *ilo? tyto!* — *ilość? tyłość*.
Dwa: dwójka, dwojca, dwojako, dwojaki, dwojak, dwoisty, sto, stość,... *Czter: cztery, czwartny, czwórka, czwórca, czworak, czwartak, czwartek, czterć, ćwierć, czwartka, ćwiartka...*

Niech nam te sztuki pokażą Niemcy. Wiem ja, że i u nich jest słoworodność, bo jakżeby inaczej być mogło; ale jak oszczędną, czyli jak skąpą i jak w porównaniu z naszym ubogą!!! Zastanawiając się nad budową naszego języka; z pewnością twierdzić można, że w nim jest ledwo parę set pierwiastków, z których się cała mowa nasza wysnuła. Tak to nasi językodawcy byli opatrzni, że wzorem natury, małemi siłami opatrzyli nas w rozległe potrzeby. Potęga wiązań, czyli kombinacyi, w niepojęty sposób była im znana: przeczuli oni miłościwość, czyli miłość chrześcijańską, miłość bliźniego, owo dawno u nas znane *bractwo*, czyli dzisiejsze *braterstwo*, bo je w mowę swą przelali. Tak albowiem nazwać można przechód jednych części mowy w drugie, a ta łatwość przeistaczania się, to chętne przejmowanie się drugich pierwszymi, to łatwe przyjmowanie jednych w łono drugich, otó jest obraz naszej słowiańskiej, naszej prawdziwie *gościnności* polskiej, tak mało gdzie indziej znaniej.

Jaka jest w naszym języku płodność słoworodu, za przykład przytoczę tylko pierwiastek *Biel*, czyli *Biał*, (pod-biał). Z niego do pary tysięcy wysnuć można słów, których nie wiem, jaką tylko cząsteczkę Niemcy mają w swoim słowniku, a jeszcze nie koniec na tém. Ztąd można powziąć wyobrażenie o nieprzebraném bogactwie naszego języka. Jakby nieocenioną zasługę zjednał sobie ten, ktoby zechciał słownik słoworodny naszej mowy ułożyć. W nim dopiero przyjrzelibyśmy się jój okwitości i razem zobaczylibyśmy jój łatwość i giętkość, z jaką poddaje się słowotworstwu. Lecz przede wszystkim potrzebny jest słownik wyrazów polskich przez cudze wypartych

lub niecnie przed obcymi ustępujących, jak np. *zmysłowość* i *cielesność* (materyjalność), *umysłowość* i *duchowość*, czyli *duszność* (intelektualność) i t. p., bo tym sposobem przez niedbałość tylko obwiniamy się sami o ubóstwo mowy naszej.

Jasność, dobitność, wdzięk i inne cnoty mowy niemieckiej i naszej.

Szyk u nas jest dla tego wolny, że i myśl wolna: szyk przymusowy krępuje myśl. Ci, co tylko drugich naśladowają, a sami przez się nic nie myślą, dwa szyki mowie naszej, na wzór innych języków naznaczają, to jest, *przekładany*, czyli *wolny* i gramatyczny, czyli *niewolniczy*. Rzec tę takby raczej wysłowić należało: że mówimy szykiem *przyrodzonym*, który jest *wolny*, lecz jest jeszcze drugi szyk *naukowy* (gramatyczny) sztuczny, czyli *niewolniczy*, który panuje w innych językach, lecz ten u nas, jako narodzi wolnym, istnąć nie może i rzeczywiście nie istnieje: szyk ten jest tylko ludom w niewoli zrodzonym właściwy. Nasi językodawcy sami być musieli wolnymi i musieli wiedzieć, że wolność jest darem ludzi wrodzonym; skoro wolności w mowie używali i skoro nam tę wolność zostawili. W samym końcu dopiero okażemy, jaka jest właściwa przyczyna szyku wolnego i dla czego *przyrodzonym* jest; tu powiemy tylko, że nie trzeba sądzić, iż wolność ta jest dowolnością, albo swawolą. Cnotliwość, mądrość i smak wykwitny praojców naszych, przeznaczyły ją potrzebie, sumiennosci, jasności dobitności i wdzięczności mowy: nie przekazała nam w mowie żadnych podstępów, bo ich sama nie miała, nie chciała

nam ani cnót, ani narzucać występków, lecz zostawiła nam wolny w téj mierze wybór, bo przewidywała, że jój na złe nie użyjemy. Czy się w tém pomyliła? — Ty sam Najwyższy Sędzio! osądź — a ty *Łabo* zaświadc.

Oczywistą jest rzeczą, że gdy szyk mowy, jak w niemieckim języku jest narzucony; to choćby był najlepszym, jeśli nie prawdziwym, to przynajmniej może nie odpowiedzieć naszej potrzebie, jasności, dobitności, a najczęściej dzwięczności mowy. Bo któż całą płataninę myśli ludzkich swym umysłem objąć potrafi? Wcale inaczej rzecz się ma, gdy nam jest zostawiona wolność szykowania wyrazów, tak jak się nam podoba; możemy je porządkować tak, żebyśmy nietylko wystawili prawdę, lecz żebyśmy to, co nam potrzeba, umieścili tam, gdzie chcemy, żeby wysłowienie nasze było jak najjaśniejsze, najdobitniejsze i najdzwięczniejsze. Pospolity przykład rzecz tę najlepiej objaśni.

Twierdzenia:**Przeczenia:**

Polak zawsze szanuje cudzą własność! Polak nie zawsze szanuje cudzej własności!

Zawsze Polak szanuje cudzą własność! Nie zawsze Polak szanuje cudzej własności!

Szanuje Polak zawsze cudzą własność! Nie szanuje Polak zawsze cudzej własności!

Cudzą własność zawsze szanuje Polak! Cudzą własność nie zawsze szanuje Polak!

Własność cudzą zawsze szanuje Polak! Własność cudzą nie zawsze szanuje Polak! i t. d. i t. d. wszę szanuje Polak!

Z tego przykładu jasno widać, jak u nas dozwała szyk

przyrodzony porządkować wyrazy według potrzeby. I tak, w przykładzie pierwszym, najwięcej nas razi ten fałsz, że *Polak* nie zawsze.... więc z góry w odpowiedzi zaraz ciskamy ten wyraz *Polak* — w drugim najbardziej uderza nas: Nie zawsze.... więc odpowiadając, ślemy go na-przód, a w trzecim, że nie *szanuje*; od tego więc słowa swą odpowiedź zaczynamy i t. d. Ztąd zarazem pokazuje się jeszcze, jak sztywny ten nie tylko potrzebie, lecz jasności i dobitności zadosyć czyni. Co się tyczy wdzięku, miłego brzmienia, czyli przyjemności wysłownienia, jakkolwiek rzecz ta sama przez się widoczna, o dwóch jednak okolicznościach przemilczeć nie mogę.

Jedną z cech, różniącą mowę naszą od niemieckiej, jest, że u nas wyrazy pospolicie się kończą samogłoskami, najczęściej na *a*. Ta sama własność we wszystkich odmianach jest panującą, ta sama i w rodzajowaniu się objawia. Pomijając, jak drogo ten przymiot języka śpiewawcy ceniamy, powiemy tylko, że wymawianie wyrazów, samogłoskami się kończących jest łatwiejsze, dobitniejsze i łagodniejsze, śpiewności przeto językowi dodawa. I w tym względzie Niemcy są nam wprost przeciwni: końcówka samogłoskowa jest u nich rzadkością, osobliwie też do wymowienia najłatwiejsza, najpełniejsza i najdobitniejsza samogłoska *a*, jest u nich jakby zakazana. Dla tego też germanizm z dziedzin polskich tę samogłoskę wraz z Polakami wytepia. I tak np. *Nogę* naszój Wisły przezwał *Nogatem*. Za to też *Tamburini* woli śpiewać po włosku, niż po germańsku.

Drugą osobliwością, dodającą wdzięku i zwięzłości, a nie odbierającą jasności mowie naszój, lecz owszem

przyczyniającą dobitności, jest własność, iż końcówkę słowną odrywać możemy od każdego czasownika, a przyczepiać ją tam, gdzie się najwięcej do wdzięku mowy przyczynić może. Ponieważ słowo, wyrażające bytność, bardzo często, a bardzo naturalnie się opuszcza; ztąd pochodzi nader pospolite i nader zwięzłe wystowienie nasze, np. *zkądś? z Krakowam!* Dodać tu jeszcze potrzeba, że wszystkie zakończenia liczby mnogiej, w słowach składają się ze spółgłosek miękkich lub łagodnych, samogłoskę na końcu mających i że wszystkie liczby pojedyncze albo są na samogłoskę, albo na miękkie spółgłoski zakończone. Wszystko to mowie naszej przyczynia wdzięku, który jak jest ważny, każdemu wiadomo. Chropowaty mowca, lub gryzmoła pisarz, często od prawdziwych odstręcza skarbów i niezgrabnością wystowienia swego całą korzyść, jakąby swymi myślami mógł przynieść, obraca w niwecz. Wiadomo, jak brylant wabi mdłe oczy i jak wysoką ma cenę, choć jego wartość jest bardzo mała, jedynie bowiem służy do rżnięcia szkła i do zmniejszania tarcia w drobnych machinkach, a niczem innem nie jest, tylko tym samym węglem, co się na kominie pali, lub co się w ziemi kopie.

Zrobiliśmy już przegląd szyku mowy polskiej i widzieliśmy, że dla tego jest wolnym; ażeby nietylko zrozumiałe, ale jasno, dobitnie i wdzięcznie prawdę wykladał, czyli żeby nietylko umysł, ale i serce nasze malował wiernie. Przypatrzmy się teraz szykowi języka niemieckiego i uważmy, jak powyższym odpowiada warunkom, czyli jak umysł i serce Niemców wystawia.

A naprzód:

Porządkowanie mowy Niemców, nie jest takie, jak u Polaków czyli wolne, lecz przymuszone czyli niewolnicze, a niewolnicze do tego stopnia, że zaniedbanie w téj mierze przepisów pozbawia całkiem myśli. Nie tak tu jest, jak u nas, gdzie np. wylawszy na papier myśl jaką, postrzygłszy ją na wyrazy, wrzuciwszy do naczynia, zmieszawszy, losem po wyrazie wyjmując i losem układają na stole; jeszcze tę myśl znajdziemy. Nie wolno tego bez utraty myśli, robić u Niemców: dosyć jest tylko w części porządek przepisany zmienić, a już się nie rozumieją. U nas choć szyk wolny dla potrzeby, jasności, dobitności i wdzięku mowy jest zostawiony; nie obowiązuje to przecież do tego stopnia, żeby zaniedbanie najkorzystniejszego układu wyrazów, miało za sobą niezrozumiałość pociągać.

Jaki ztąd dla językotwórców obu tych narodów i dla ich następców wypada wniosek; wyłożyliśmy już wyżej, a dni dzisiejsze w całej go stwierdzają świetności. Dodamy tylko, iż porównanie szyku mowy obu narodów wskazuje, że Polak może chodzić o własnej sile, a Niemiec zawsze, musi być wodzonym, jak dziecię, na pasku. Oby go tylko piastun nie wprowadził w błoto! bo żeśmy w niém przy naszej samodzielności ugrzęźli; to nasza dobroduszność, to obca wina!

Chcąc mieć wyobrażenie o jasności i łatwości mowy niemieckiej, dosyć tylko wziąć pod uwagę długość jej okresów: dosyć jest uważać, jak myśl główna, pospolicie naszpikowana jest mnóstwem podrzędnych, a te podrzędniejszymi myślami jeszcze, jak wszędzie *des'y* wśród *der'ow* sterczą, jak wreszcie te manowce nawiasowe zo-

stają bez żadnego związku, na przypadek, gdy sąd główny o nich jest powierzchownie złożony, gdy np. *ich bin* 12stą wierszami, a 72ma słowami jest od *gegangen* rozdzielony. Cóż dopiero, gdy do téj gmatwy słów dodamy jeszcze chmurę *skazowników*, *ich'ow*, *der'ow*, *ein'ow*, i t. p. *niewyrazów*, któremi mowa niemiecka jest zawsze napchana, z jakąż trudnością z tego odmetu słów wyziera myśl? z jakąż pracą umysł wydzierają z niego? jakże pamięć jest dręczona tym ciężarem słów, bez związku, do których dopiero imiesłów końcowy swój sąd przynosi?

O dobitności i śpiewności mowy nie może być mowy w języku, gdzie jest szyk przymusowy, bo jakimże sposobem np. wyrzuciłby można dwa *r*, z tego wyrazu *Sperrrad*? Jak to być nie może; tak téż i to jest niepodobnym; żeby w szyku przepisany, można było porządkować wyrazy tak, jak dobitność lub wdzięk mowy każe. Dar wrodzony mówiącego lub piszącego, może poniekąd ostrość nakazaną zmniejszyć, lub usunąć ją, lub według upodobania nią władać, jest niepodobieństwem. Pomimo więc chęci, Niemiec ciągle *szwargoce*, choć o tém wie dostatecznie, że serce słuchacza skrobać, a uszy jego nie-miłosiernie drapać musi. Z dźwięku sądząc, wnieść można, że język niemiecki tylko do karcenia, kłótni i sporów jest dobry.

Spojniki, przedimki, przedśłówek.

Zdziwią się zapewne czytelnicy, czytając w tym napisie półnowość, *przedimki* i zupełną nowość, jaką jest *przedśłówek*, lecz przeczytawszy to, co następuje, przekonają się, że to są rzeczy stare, przedwieczne, że one

tak dawno; jak język nasz istnieją i że im tylko nikt właściwego miana nadać nie odważył się, choć przez to największą krzywdę sercu polskiemu zadawał, bo mu sumienności, jaką chojnie z przyrodzenia jest obdarzone, nie zdawał się przyznawać.

Wśród téj dowolności, wśród téj swawoli szyku, że tak powiem, prawodawcy językowi nasi, zostawili nam trzy przykazania następujące:

I. Pewne spojniki, jak np. *gdy*, *jeżeli*,.... kładź zawsze na początku myśli.

II. Nie będziesz przedimków kład po imionach, lecz przed imionami, a za tém kazali je zwać *przedimkami*; a na ostatek.

III. Choć ci wolno kładź, dzie chcesz przysłówki; tego jednak jednego *NIE*, nie wolno ci nigdy kładź po słowie: tym sposobem to niby nie znaczące, ale wiecznym pomnikiem sumienności polskiej będące słówko, oznaczyli sami *przedimkiem*.

Jak jeden znakomity człowiek w pewnym zdarzeniu niedawno, „schylił głowę przed wielkością swojego narodu;“ tak my, rozpamiętywając te trzy mowy naszój przykazania, powinniśmy przed naszemi przodkami paść na kolana i wielbić ich enotę, poezliwość, sumienność. Bo to razić nas wcale nie powinno, że Niemiec swój *Binde-* i *Vorwort*, zawsze gdzie i my kładzie, bo u niego każde słowo ma miejsce oznaczone, lecz u nas, gdzie można, jak kto chce wyrazy ciskać; że u nas mówię, wśród powszechnój wolności, te tylko części mowy

w niewoli zostawiono; to nas wielce uderzać i miłe w nas wrażenie budzić winno. Nie inna bowiem przyczyna postanowienia tych wyjątków w języku polskim była; tylko troskliwa naszych praocjów bacność nato, by słuchacz ani na chwilę, nie brał rzeczy na opak. Położmy następujący przykład:

Gdyby naród nasz nie postanowił żadnych wyjątków w szykowaniu mowy; tylko nam zupełną w porządkowaniu słów zostawił wolność; nie mielibyśmy powodu wielbienia troskliwej sumiennosci jego.

Przenieśmy ten spójnik *gdyby*, na koniec pierwszej myśli, to jest, położmy go po wyrazie *mowy*; wtenczas na chwilę wcale inne znaczenie téj części myśli wypadnie i przez tę chwilę właśnie, słuchacz byłby w błąd wprowadzony, rozumiałby bowiem, że *naród nasz nie postanowił żadnych wyjątków w szykowaniu mowy*, co w istocie ma się wcale przeciwnie.

Postanowieniem o przedimkach ta sama troskliwość sumienna prawodawcami języka naszego kierowała: często bowiem z tym samym przypadkiem kładzie się dwa lub więcej różnego znaczenia przedimków: *gdyby* je zatem nasi przodkowie pozwolili kłaść po imionach; ztąd bardzo często chwilowy błądby powstawał. Tak np. *gdybym powiedział, że byłem w kościele*, a potem dodał dopiero *w, przy* lub *na*; przez chwilę utrzymywałbym słuchacza w niepewności, gdzie byłem, czy *na*, czy *przy*, czy *w kościele*, a tak są różne życia naszego przygody, że często życie lub śmierć człowieka od téj na pozór nie nieznaczącej drobnostki zależy może.

Lecz największym tryumfem i wiecznym naszej narodowej poczciwości, pomnikiem jest to małe słówko *NIE*, które jako szczególnego świadka cnoty naszej, warto wyjątkowem mianem *przedśłówku* odznaczyć. Wiedzieli językodawcy nasi, jak szkaradne błędy wynikałyby z jego dowolnego kładzenia przed lub po słowie, jakie z użycia tego przysłówka, ludzie podstępni ciągnęliby zyski, a jakie łatwowierni ponosićby mogli straty, gdyby go raz *po*, drugi raz przed słowami kładziono. Wprawdzie ten zysk lub strata, chwilowe tylkoby były, ale radość lub smutek choć chwilowy, lecz raptem zmienny, jest bardzo często szkodliwy i czasem nawet życie nas kosztuje.

Tyleśmy dobrego w naszym przedśłówku upatryli, że przechodząc do *nicht*, obawialibyśmy się gniewu naszych sąsiadów zachodu; gdyby tego sam ich własny język nie mówił, jak najdobitniej, że przeczenie to nie w najlepszym wystawia ich świetle. Jakoż: *ich gebe ihnen*, dotąd myślę, że mi daje: raduję się więc, przybieram wdzięczną postać, układam się już nawet do ukłonu: aż tu raptem wypada grom, któremu imie *nicht* i niszczy, jak prawdziwy piorun, moje ukłony, mą radość, me nadzieje i moje wszystko. Wyznać trzeba, że to przykro, *dawać, a nie dać, czyli brać, a nie odebrać*, czyli nie wziąć, nie dostać. *Ich liebe die Tugend*: sądzisz, *żem cnotliwym*, a nie wiesz, że dołożone *nicht*, całkiem temu twierdzeniu zaprzeczyć może. Nie tak to jest u nas: my zaraz na samém czole z całą otwartością piszemy i z największym przyciskiem wymawiamy *NIE!* i zapowiadamy z góry: *NIE dam! NIE obiecuję! NIE zrobię,...* Dla tego też to Niemcy, tak powszechnie

drobiazgowi, nie upatrzyli zapewne w słowie tych na pozór znikomych odcieni, któreśmy *dokonaniem* i *niedokonaniem* oznaczyli.

Co większa, zabronionem jest nawet u nich pod karą nadania myśli zupełnie spaczego znaczenia, to jest, twierdzenia zaprzeczenie; użycie więc, jak jednego przeczenia. Tak np. *ich habe niemanden Eigenthum nicht genommen*, znaczy to, że zawsze cudze grabił. My przeciwnie, po dwa, trzy, cztery, pięć i sześć nawet na raz kładziemy przeczeń, chcąc szczerze, wyraźnie i otwarcie zaprzeczyć. I tak, powiedziec z całą otwartością możemy, *žeśmy nigdy a nigdy niczyjéj nikomu a nikomu nie zabrali własności*, sześć razy aż więc w jedném wyrażeniu zeznać możemy, żeśmy ściśle przestrzegali siódmeo przykazania Bożego.

Lecz nie dosyć na tém: Niemcy mają jeszcze wiele sposobów zaplątywania swoich myśli. Oto są wały i rowy, które ją w więzieniu trzymają: oto moździerze i działa, które ją od jasności bronią: *ab, fort, zu, wohl, durch, über, um, wieder,...* Te pozorne drobnostki, a w istocie treści sądów, bo są przyczepkami czasowników, czyli sądników, a które ponieważ się pospolicie odrywają i często od nich o wiele wyrazów odlatują, teto mowie odrywki niesłychanie myśl zciemniają, pojęcie jéj utrudzają, darcemnie wysilają pamięć i wielkich błędów stać się mogą powodem. Zważać jeszcze potrzeba, że przyczepki te, znaczenie słów często całkowicie zmieniają, tak dalece, że słowo wśród wyrażenia wymowione, weale co innego zwiastuje, jak jego na końcu leżąca odrywka. Tym sposobem czytelnik lub słuchacz, w końcu dopiero

wywiedzionym zostaje z błędu, w który na początku lub w środku myśli był wprowadzonym. To odrywanie przy-
 czepek słownych tém więcej jasności szkodzi i tém bar-
 dziej utrudza pamięć; że Niemcy smakują niezmiernie
 w sążnistych okresach, o kilka więc wierszy odrywki od
 swoich słów często oddalane bywają. Czytelnik więc lub
 słuchacz, wszystkie swe siły umysłu nateżać musi; ażeby
 chmurę słów bez związku w pamięci zatrzymać, póki ich
 wiązadła na końcu nie spotka. Damy tego przykład jak
 najkrótszy: *ein Wolf bringt den andern nicht leicht um*.
 Nie dosłyszawszy lub nie dopatrzwszy się téj nicostki
um; rozumiałbyś wcale co innego, niż z nią razem, albo-
 wiem myślałbyś, że *wilk wilka nie może udźwignąć*, a to
 znaczy, że *kruk krukowi oka nie wykole*: nie wiedzieć
 jeszcze, czy *nie wykala*, czy *nie wykluwa*? bo u Niemca
wykalać, a *wykluwać* lub *wykluć*, to wszystko jedno.

Ponieważ mówiąc o jasności języka niemieckiego
 i polskiego, powiedzieliśmy, że imiesłowy wchodzące do
 składu czasów złożonych, należą do najwyższych potęg,
 które zciemniają i utrudzają niesłychanie niemiecką mowę,
 powiemy tu tylko, że one oddaleniem swém od słów po-
 siłkowych, tak jak odrywki słowne, niezmiernie pamięć
 męczą i myśl plątają.

Zakończenie.

Wszystkie te świadectwa, które nam dają poje-
 dyncze szczegóły mowy Niemców i Polaków, w jedną
 zbierzmy całość, ażeby sobie łatwiej obraz całkowity sił
 zmysłowych, zdolności serca i umysłu obu tych narodów

utworzyć. Mowa nasza pod wszelkiemi względami okazuje się od niemieckiej nieskończenie wyższą, albowiem:

A. *Co się tyczy umysłu.*

Naprzód jest zrozumiała i łatwa, jasna i dobitna i pod wszelkiemi temi względami, nieskończenie mowę niemiecką przechodzi. Dopina zaś tych celów, głównie i przedziwnie za pomocą szyku wolnego, albowiem przez to może tak układać wyrazy, żeby jak najzrozumiałej i najłatwiej, najjaśniej i najdobitniej rzecz malowały. Szyk niewolniczy całkowicie nie sprzyja Niemcom do osiągnięcia szczególnej dwóch ostatnich mowy zalet, bo nie mogą tak skupiać słów, żeby z tego skupiania wytryskiwała jasność, jak największa: bo nie mogą kłaść upodobanego wyrazu tam, gdzieby najdotkliwsze robił wrażenie: nie mogą tego ślać naprzód, co odpowiada ich potrzebie, co ich napotężniej zajmuje: lecz muszą iść niewolniczo raz wskazanym torem. Prawdziwy duch utrudzenia i ciemności językotworcom germańskim na zawadzie stanął: jego to płodem jest odrywanie przyczepki słownych i ciskanie ich aż na granicę myśli: jego wymysłem jest także odkładanie na koniec okresów imiesłowu czasów złożonych, a te dwa powody wystarczają na zabicie zrozumiałości i łatwości, tych dwóch najcelniejszych zalet mowy, które w naszej jak najdobitniej celują. Jak to piersi wysilać, jak to uwagę potrzeba męczyć; ażeby nawiał słów jednej myśli bez więzadła, której sąd dopiero w końcu, wymówić i żeby go w pamięci utrzymać?! Jest wprawdzie i u nas jedna odrywka, a tą jest zakończenie słowne, lecz odrywka ta zaszczyt nam, gdy tymczasem

odrywki niemieckie, zakał Germanom przynoszą. Nasza bynajmniej zrozumiałości nie szkodzi, owszem dodaje łatwości, a co większa wdzięku mowie naszej, dla tego też ta przerzutnia w powszechném jest u nas używaniu.

Powtóre. Język nasz jest nadzwyczaj *plodny, giętki, powolny i okwity* w wyrazy i wyrażenia i w tym względzie daleko wyprzedza mowę Niemców. Dowodem tego jest jego słoworodność, nader ograniczona u nich; przemienność jednych mowy części w drugie, uboga także u nich, niewyczerpane bogactwo zakończeń, w które my obfitujemy, a Niemcy są nadzwyczaj w nie skąpi. Temito końcówkami Polacy cudów dokazują: za pomocą nich mają dokładne spadkowanie, czasowanie i osobowanie, rodzajowanie, liczbowanie i stopniowanie, w czém Niemcy wcale równać się nie mogą. A prócz tego gatunkują słowa: na dokonane i niedokonane, jednolite i częstolite, stopniają nadzwyczajnie przymiotniki i przysłówki (maluczki...) tudzież rzeczowniki (zgrubiałe i pieszczotliwe), rodzinują imiona ludzkie, czyli odmieniają niemal przez wszystkie rodziny stopnie (pan, pani, państwo, panicz, panna, paniątko,....). Tego wcale nie znają Niemcy.

Po trzecie. Liczenie nasze jest zupełnie z przyrodzeniem zgodne i dla tego proste, a niemieckie jest mu w części przeciwne i z tego powodu krzywe.

Po czwarte. Początkowanie naszych wyrazów, jest także przyrodzone, zastanawiając się gruntownie; każdy ich rdzeń, czyli pierwiastek, jest z natury zdięty i nie nad to prostego, bo człowiek z jęj granic ani na chwilę wystąpić nie może i wszelkie wzory z niej tylko brać wi-

nien. Ród ludzki w dziecinności swój, takim był zupełnie, jak dziecko: naprzód go rzeczy zmysłowe uderzały, szczęśliwy, jeżeli z tego wrażenia korzystać umiał. Umienością tą kierował umysł, a czy przodkami naszemi mądrze kierował, okazałem to na kilku pierwiastkach (dmuch, puch,....). Niemcy i w tej mierze są od nas daleko niżsi, czego dowodem jest ubostwo ich abecadła. Widać, że się z delikatnością nie umieli przyglądać naturze, skoro się z niej tak mało nauczyli i skoro z niej tak mało wydobyli głosów.

Po piąte. Druk, a szczególnie pismo, nie zaleca się czytelnością, dla dzieci, starych i mających słaby wzrok jest morderujące, a przez to utrudza czytanie ksiąg i opóźnia postęp oświaty. Czemu pisma źle obranego nie porzuca, a nie obiera, tak jak my ze wszystkimi innymi, łacińskiego, pojąć trudno. Czemu w tym względzie wolą być Chińczykami i nie łączą się z całą oświeconą rodziną. Szczególniej też ich koślawce *kancellaryjne*, dowodem są upodobanej drobiazgowości dziecinnej.

Wnioski. Pięć tych uwag nad językami obu narodów zrobionych, świadczy: że Polacy są daleko umysłu bystrzejszego, rozleglejszego, głębszego i prostszego, że mają rozsądek zdrowszy, ducha wynalazczego płodniejszego, delikatniejszą siłę śledczą i przemyślność większą. Ale co najważniejsza, że duch wolności, ten dar nadany od Boga, ten przyrodzony skarb natury i w języku ich, tak jak być winno, jest rozlany. Człowiek bowiem nie rodzi się spętany, ani ze skrępowanemi rękoma, ani z bezwładnym językiem w gębie, a za cożby miał mieć

mowę związaną? Myśl jest bezwarunkowo wolna, nie można jęj żadnym sposobem uwięzić, spętać, ani okuć w kajdany. Czuli to widać w całej rozciągłości językodawcy nasi; skoro nam szyk wolny zostawili w mowie, czują to ich nieodrodni potomkowie; skoro tę przedwieczną puściznę zachowują starannie i liczne na to dają dowody. Jakoż skoro myśl jest bezwzględnie wolna; więc i zwiastun jęj czyli mowa równie wolną być winna, gdyż inaczej nie mogłaby myśli doskonale malować, nie mogłaby być wiernym jęj obrazem. My w tęg mierze z przyrodzeniem myśli jesteśmy w zupełnęg zgodzie, a Niemcy?.... Język ich świadczy, że nietylko, nie postrzegli, że nie pojęli tęg w sobie prawdy, ale że jak byli, tak są do dziś dnia dziećmi: że nie umieją chodzić o własnęg sile i że zawsze potrzebują paska.

Lecz jak wolność człowieka, żyjącego w towarzystwie, ogranicza się wolnością drugich; tak wolność objawiania myśli, jest podobnież miłością prawdy i t. p. względami ograniczona: o czém później mówić nam wypada.

B. Co się tyczy zmysłów.

Zważając na różnaitość i liczbę głosów mowy polskięj i niemieckięj i tu górę naszą nad Niemcami widzimy. Użyliśmy daleko więcęg sił zmysłowych, niż oni: użyliśmy wszystkich mownych członków, do wydania mowy naszęg, tak dalece; że język niemiecki wraz z francuzkim, jeszcze nie ma tyle głosek w abecadle; ile my

mamy. Bo gdzież jest *l, y, b', é, m', n, s, w', z, ...*? A *cz, szcz, rz, ...*? Ztąd też to pochodzi, że każdy język dla Polaka jest łatwym do wymowy; a polski Niemcom niepokonane przedstawia trudności. Grube głosy, a osobliwie pieszczotliwe, są dla Niemca do wymowienia niepodobne. Słowem jak świat duchowy, tak cielesny jest Polakowi rozleglejszy: jak umysłowych, tak i zmysłowych sił, używa chojniej, niż Niemiec: słowem, pierwszy żyje całym duchem i ciałem, a drugi tylko częścią jego.

C. *Co się tyczy serca.*

Staranny wzgląd nasz na wdzięk mowy, dowodzi nietylko téj znajomości, iż rzecz niepozorna nie ściągá pospolicie uwagi; ale wskazuje nasz wyszukany smak, a zatém wyższe czucie, niż Niemców. Któż o tém z nas nie wie, że myśl niepowabnie wysłowiona, zachęca słuchacza, a chropowato oddana i od czytania i słuchania odstręcza. Jakie ztąd straty, powszechna wiedza ludzka ponosi! O tém wiedzieli ci, co język nasz stwarzali, dla tego nam też zostawili wolność porządkowania słów tak; żeby nietylko prawdę zrozumiale, dobitnie i jasno malowały, ale żeby i mile do ucha wpadały, żeby pieściły, zniewalały, nęciły i zachęcały. *Powtóre*, końcówkę słowną, bardzo powtarzającą się, a dobitną, żeby nie zbyt razila ucha, dozwoli nam odrywać i przyczepiać tam, gdzie najprzyjemniej brzmieć może. *Po trzecie*, w samogłosce *a*, najspiewniejszej ze wszystkich głosek, roz-

miłowali się tak, jak Niemcy w swoim *r r r* gorąco. Jakoż dali ją za końcówkę rodzaju żeńskiego rzeczowników, zaimków, przymiotników, imiesłówów, liczebników, słów i t. d. Wszystko to stanowi śpiewność mowy naszej, tak jak *r* w niemieckiej drapanie.

Wreszcie zamiłowanie w szczerości i otwartości w owych cechach dusz poczciwych, rozlane w szykowaniu wolnym słów mowy naszej, nie jestże wprost przeciwnie odkładaniu na koniec imiesłówów niemieckich i odrywek słownych? Lecz nadewszystko, jeszcze raz czolem bije przed tém NIE, przed owym przedśłówkiem, który jakkolwiek z pozoru mało, lecz wiele mówiący w istocie, będzie tak trwałym sumienności i dobroci serca naszych przodków pomnikiem; jak długo niemieckie *nicht* świadczyć będzie o téj niezupełnej enocie Niemców. Jakoż wydziwić się nie można owéj troskliwości językodawców naszych, że obok zupełnej wolności szyku mowy, zostawili nam owe trzy niewolnicze przykazania (str. 25). Poświęcić część przyrodzonej wolności na to, żeby nikt ani na chwilę w błąd wprowadzonym nie był, czyliżto nie jest najwyższym dowodem sumienności i rzetelności? Jakoż całe dzieje nasze o tych enotach dają nam świadectwo, a wstęga, która się z południa na północ wężykowato roztacza, a której imie *Odra*, najwymowniej o nich po dziś dzień jeszcze mówi.

Na potwierdzenie tego, cośmy o niemieckim języku powiedzieli, przytaczamy co mówi *Szafarzyk* na str. 40 w dziele swém 1826. wydaném w Budzie: *Geschichte der slavischen Sprache nach allen ihren Mundarten.*

„Zaden Słowianin nie ma powodu uskarżać się na swój język, jak to np. czyni *Herder*, *Jenisch* *), *Schiller* **), a nawet *Göthe*, który swój mowie taką pochwałę daje: *Ein Dichter wär' ich geworden; Hätte die Sprache sich nicht unüberwindlich gezeugt.*“

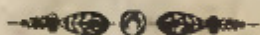
Co znaczy: Dajcie mi język tylko, a będę *Mickiewiczem*.

Rodacy! starajcie poznać swój prawdziwy skarb, którego Wam i najzaciętszy odebrać nie zdoła nieprzyjaciel! — starajcie się poznać miłą swych przedwiecznych przodków puściznę! — starajcie się zbliżka poznać, nie wyrazy, lecz ducha swój mowy i starajcie się weń wcielić, a poznawszy jego cnoty; niewątpliwie uznacie, że najpożyteczniejsze pod względem oświecenia języki, francuzki i niemiecki, daleko za nią zostają w tyle, że łaciński tylko się do niej zbliża i że sami tylko Grecy, z nami współubiegać się mogą. I nie dziw, bo téż pierwiastkowi *Hellenowie* w swych cnotach najwięcej nam byli podobni. Czyńcie to, jak na prawych przystoi, Wielkich Ojców, potomków. Waszym świętym obowiązkiem niech będzie, tym sposobem potwarze przez złych sąsiadów na wasz ród miotane, zniwoczyć, wystawując w prawdziwym świetle swych Ojców. Niech już więcej niepowtarzają niedołęgi, że nasz język ubogi. Do was należy, swą puściznę nie skalaną przechować, do was należy oczyścić ją z dzikiego zielska obcego, które w niej niepotrzebnie wzrosło, a gdy

*) *Vergleichung und Würdigung von 14 Sprachen Europens.* Berlin 1796.

**) W przedmowie do *Przekładu Aeneidy*.

wskroś te niepotrzebne swoje skarby poznacie; nie będziecie potrzebowali w ten czas pożyczać ich od Rzymian, Francuzów i Niemców: te nawet, jakieśmy od nich wzięli, jako niepotrzebne oddacie, dziwiąc się, po cośmy ten dług zaciągali. W nagrodę za chwile, które badaniu tému poświęcicie, Miłość Wasza mowy swych przodków i Miłość samych przodków Waszych jeszcze gorętsza będzie. Amen.

waznosci to niebezpiecznego swego skutku porzucenie, nie na-
 dzienie i niebezpiecznosc w ten czas pozyczenia ich to byznanie
 i niebezpiecznosc i niebezpiecznosc to byznanie, jakiegoz ich waznosci
 jako niebezpiecznosc oddanie, dawanie sie, pozyczenie i niebezpiecznosc
 znaczenie. W nagrodzie za chwila, kiedy zabawia i niebezpiecznosc
 znaczenie, dajac Waznosci swych przykladow i niebezpiecznosc
 znaczenie przykladow Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc
 Waznosci i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc, dajac i niebezpiecznosc

